

Educant en igualtat de gènere. El rol dels contes tradicionals.

Educating on gender equality. The role of traditional tales.

Autora: Alba Herruzo González

Tutora: Montserrat Alguacil de Nicolás

Universitat Ramon Llull

Curs 2021-2022

Resum

Històricament, se sap que la literatura tradicional és molt important pel desenvolupament i l'educació dels infants. Gran quantitat d'autors coincideixen que constitueixen una font de cultura i de coneixement molt ric, però també que apareixen molts components sexistes. En aquest estudi es pretén identificar i avaluar la seva influència en la construcció del gènere dels infants i; recollir dades, a través d'entrevistes, a cinc mestres de primària i la bibliotecària de l'escola Isabel de Villena i dues professionals del món de la Literatura Infantil i Juvenil per conèixer les diferents concepcions i opinions de com treballen els contes tradicionals i els estereotips de gènere. Els infants de cicle superior d'aquest centre escolar també ho han fet a partir d'un qüestionari. Pel que fa als resultats de la recerca, tots els professionals estan a favor de la seva transmissió, precisament, per la riquesa narrativa i històrica, però, sempre que hi hagi l'acompanyament per part del mestre. En el cas de l'alumnat, són conscients d'aquesta desigualtat de gènere, tot i que continua existint un pensament estereotipat sobre la vestimenta i, en alguns casos, de la psicologia dels personatges femenins i masculins. Com a conclusió, tenint en compte el marc teòric i contraposant-lo amb tots els resultats, s'ofereix una reformulació de les propostes didàctiques del centre en relació al tractament literari i s'inclou la qüestió de gènere, la qual es planteja a través dels clàssics i les noves versions.

Paraules clau: conte tradicional, estereotips de gènere, rols de gènere, pla d'acció, educació primària

Abstract

Historically it is known that traditional literature is very important for children's development and their education. A number of researchers have suggested that in these types of tales there is a lot of sexist content. In this case, so much of the research has

focused on identifying and evaluating if these sexist stories influence children's gender construction. Then, it collected data through interviews with five primary school teachers, the librarian of the Isabel de Villena school and two professionals from the world of children's and young people's literature in order to find out their different conceptions and opinions on how they work children's literature and gender stereotypes. The children in the upper cycle of this school have also done so on the basis of a questionnaire. The result of this research suggests that all the professionals are in favour of the use of stories transmission, precisely because of its narrative and historical richness, but provided that there is accompaniment by the teacher. In the case of pupils, they are aware of this gender inequality, but there is still stereotyped thinking about the clothing and, sometimes, the psychology of male and female characters. In conclusion, taking into account the theoretical framework and contrasting it with all the interviews and the questionnaire, a reformulation of the school's didactic proposals is offered in relation to literary treatment that includes the gender issue, which is raised through the classics and the new versions.

Keywords: traditional tale, gender stereotypes, gender roles, action plan, primary education

Introducció

Els contes tradicionals han estat i continuen estant qüestionats, entre altres motius, pel missatge sexista que envien als infants. Precisament aquest és el tema que aborda aquesta recerca. El diari "El País" (Vallespin, 2019) dona la notícia que l'escola Tàber de Barcelona decideix analitzar els contes que formen part del catàleg de la biblioteca infantil del centre, amb l'objectiu de retirar-ne aquells que reproduïen patrons sexistes i que poden incitar a l'alumnat a repetir-los; es tracta dels contes tradicionals o populars. És obvi que prohibir segons quins contes a les escoles no fa que el sexisme desaparegui del dia a dia dels infants, però, es pot considerar una acció adequada tenint en compte que vivim en una societat patriarcal? Per altra banda, seguint, per exemple, a Heras (2019), en un món *hiperaccelerat, hiperconectat* i ple d'estímuls, aquests tipus de contes potser no són tan rellevants com en èpoques anteriors, tot i que poden servir per mostrar el que no s'ha de fer, sempre que es mostrin alternatives. Des de l'Associació Rosa Sensat (2019) citen Teresa Durant quan diu que l'objectiu hauria de ser "revisar si la biblioteca té massa llibres didàctics que actuen com un sermó, en lloc d'aportar els

avantatges formatius de la literatura”. Per tant, es tracta de millorar un espai de lectura, per afavorir l'aprenentatge dels infants, a través de mirades crítiques i lúdiques dels contes tradicionals. En tot cas, el debat sobre la selecció dels contes infantils pel que fa al tema dels estereotips de gènere està present a l'escola i endemés a la societat.

Per abordar aquest tema, per un costat, cal determinar el concepte de literatura infantil. En paraules de Valera, recollides de Morote i Torrecilla (1999), el conte és una narració d'allò que ha succeït o del fet imaginari per entretenir als infants. Pastoriza (1962) afegeix que s'exposa oralment o per escrit, en vers o en prosa i, gràcies a la seva brevetat, té la possibilitat de ser explicat en un sol acte. Per un altre, els contes es poden classificar segons diversos criteris com ara l'edat al que van destinats o el tipus de suport, entre d'altres. En aquest cas se centra en els contes tradicionals.

Pel que fa a la seva conceptualització, n'és un exemple el que afirma Rodríguez (1989), aquesta tipologia de contes poden incloure elements de fantasia o màgia i personatges arquetípics com ara bruixes, ogres o bé prínceps i princeses que no tenen una entitat psicològica individual. Per Lluch (2000) el tret més rellevant dels contes tradicionals és la preexistència oral abans de ser posats per escrit i que s'ha anat transmetent de generació en generació. Per això mateix, Pastoriza (1962) -referència a Goyanes- considera que els contes tradicionals suposen una paradoxa, ja que són un dels gèneres literaris més antics quant a la creació oral i, en canvi, són moderns quant a l'obra escrita. En un principi els contes estaven orientats a la gent adulta que no sabia llegir i, a banda de tenir la funció d'entretenir, també tenien com a objectiu ensenyar una lliçó moral i donar exemples de conducta, molts cops gràcies a les faules o els apòlegs (Martínez, 2017).

En definitiva, recullen -paraules de Joseph Campbell- el pensament de l'espècie humana de moltes generacions passades, que neix de les expressions, dels anhels, de les pors o les necessitats de l'ésser humà; és el que es coneix com a *folklore* (Martínez, 2017). A poc a poc es van anar reconeixent autors que recollien contes tradicionals orals, aquest és el cas, entre d'altres, dels germans Grimm o Perrault (Pastoriza, 1962). Fent un gran salt en la història, a partir dels anys setanta fins a l'actualitat es produeix una clara evolució, tal com ho ha fet la societat, respecte a la forma de redacció i al missatge que transmeten (Martínez, 2017). I fins i tot al format, així per exemple, trobem els llibres il·lustrats o els àlbums il·lustrats. En l'[Annex 0](#) es pot visualitzar un quadre-resum de

com han evolucionat els contes populars al llarg de la història de la literatura quant a públic a qui anaven adreçats, formes de transmissió i interpretació.

Un dels temes que s'ha assenyalat en la definició dels contes tradicionals és la presència d'arquetips, estereotips de gènere i rols de gènere. Abans d'entrar en debat és important explicitar el significat de cadascun d'aquests termes, per tal de comprendre el discurs que es fa més endavant. Sierra (2020) defineix el concepte d'arquetip com un terme universal i que perdura en el temps. Miranda i Vallejo (2021) afegeixen que s'utilitza per descriure personalitats o símbols àmpliament reconeguts i que, sovint, actuen com a patrons. En els contes es relaciona amb les característiques que defineixen un personatge, representades en les il·lustracions i el text. Són un clar exemple els personatges principals de *La Caputxeta Vermella*; el llop és el perill en genèric i la nena el pas del món infantil a l'adult, independentment del seu sexe (Turró, 2022). En canvi, un estereotip, segons la Gran Enciclopèdia Catalana (2022), és un “conjunt d'idees que un grup o una societat obté a partir de les normes o els patrons culturals prèviament establerts”, en altres paraules, són els prejudicis d'una comunitat. Serien exemples d'estereotips els de raça o, com és en aquest cas, els de gènere. Molts autors, com els que ja s'han esmentat i els que venen a continuació, evidencien que ja des d'un principi la societat imposa diferències entre l'home i la dona, influent i condicionant el seu comportament segons el sexe; una tendència que es coneix com a rols de gènere. Una idea que també es pot traslladar als contes populars.

Sobre el que s'ha dit anteriorment, Lurie (2005) defensa que la majoria dels clàssics com ara la *Ventafocs*, la *Blancaneu*, *La Caputxeta Vermella* o la *Bella Dorment*, perpetuen els rols de gènere a través dels seus personatges. En el cas dels protagonistes masculins, aquests poden desenvolupar una gran diversitat de papers: des d'un príncep astut i valent que salva la princesa, governa per sobre de tot i té el poder de decidir, fins a un nen pobre, un estafador o un rodamon. A diferència de les protagonistes femenines que, en general, són innocents, dependents i passives i només executen papers relacionats amb la llar o bé són princeses que queden subordinades a la presència de l'home. En aquest sentit, García (2012-2013, p. 336)- referència a Turín (1995)-, ho defineix com una desigualtat que es presenta en els contes a través “del seu rol social en funció del sexe que posseeixen”. Es pot entendre com que la narració del conte es mostra en si com un fenomen que prepara el gènere masculí per acceptar el seu rol de

gènere dins la societat, deixant el paper secundari a les dones. Una designació de rols que, precisament, segueix les pautes d'una societat masclista i patriarcal (Martínez, 2017). Això és una cosa que s'observa en l'assignació d'activitats, jocs, relacions, formes de vestir, de comportar-se i de divertir-se, diferents a cada sexe. Martínez (2017) ressalta que aquesta transmissió d'estereotips o de rols de gènere a través dels contes, des d'edats primerenques, suposa un mitjà de transmissió cultural que, alhora, pot influir en la construcció de la identitat social dels infants.

El text i les il·lustracions dels contes tradicionals també visibilitzen aquests estereotips i rols de gènere. D'acord amb Pérez i Gargallo (2008) el contingut i les imatges que apareixen defineixen la manera en què s'han de comportar i les característiques que els han de definir segons el gènere; si un és d'una manera, l'altre s'ha de mostrar contrari. En aquest sentit, consideren que el gènere masculí es relaciona amb la força, l'enginy, l'activitat i la valentia, com passa en *Aladdin* o el *Gat amb Botes*, alhora excloent-los de qualsevol expressió emocional, ja que es considera que és exclusiu de la dona (Martínez, 2017). Cañamares i Moya (2019) també afegeixen els rols actius, és a dir, aquells elements que fan entendre el poder que té el personatge i la importància de les seves accions per a salvar a algú altre; aquest és precisament el personatge masculí, de qui depèn el personatge femení. En canvi, segons Pérez i Gargallo (2008) el femení és representat com algú dependent, afectuosa i dòcil. Cañamares i Moya (2019) afegeixen que a més a més es poden mostrar com personatges que tenen com a única preocupació agradar als altres; fet que simbolitza la bellesa i el culte al cos. Sobre això últim, Urdiales (2003-2022) apunta que allò que és lleig no pot ser protagonista, ja que el model a seguir és el que és bell. Així és que Mateos i Sasiain (2006) matisen que aquells personatges femenins que són organitzades, sàvies i plenes d'autoritat es representen com bruixes i éssers del mal, freqüentment lletges i grosses. Per tant, els valors femenins es demonitzen, perquè es tracta d'una autoritat que fa mal a la cultura patriarcal i per això mateix se les degrada, donant espai a la misogínia. Pérez i Gargallo (2008) posen d'exemple a la madrastra de la *Blancaneu* per parlar del personatge antagonista femení. Tot i això, Mateos i Sasiain (2006) van més enllà i reflexionen sobre el paper de la dona en ells, expressant que igualment la dona pot aparèixer sent un ésser que satisfà els seus desitjos. Un clar exemple és la *Ventafocs* quan decideix quedar-se en el ball després de mitjanit o *La Caputxeta Vermella* quan s'endinsa en el bosc, perquè té curiositat per conèixer més.

Un cop determinat el concepte de conte tradicional i la seva relació amb la transmissió d'estereotips de gènere, s'analitza la seva presència a les aules d'educació primària i el seu ús. D'acord amb el currículum d'EP (d'Ensenyament, 2021) el conte és un instrument que facilita la construcció cognitiva, emocional i psicològica dels infants. Per tant, s'entén que contribueix en el procés de creixement individual dels infants i que té la funció de formar en la competència literària, tenint en compte que es troba present en múltiples actes de comunicació i relacions socioculturals (Mendoza, 1999). És per això mateix que Simó (2021) diu que no hi ha perill en conèixer i llegir contes de la tipologia que siguin, fins i tot quan es tracta del conte popular o de tot allò que es considera sexista. Perquè, d'acord amb Fernández (2010, p. 32-34), qualsevol classe de conte té la funció de transmetre uns coneixements a través de la seva narració "(...) la finalitat del qual pot ser moral o recreativa (...)", i que "estimula la imaginació del receptor o la receptora". En concret la seva lectura és una experiència per gaudir, però que també pot servir per nodrir-se i aprendre valors, en aquest cas, sobre el sexisme.

En poques paraules, tots ells entenen que els contes són una eina educativa fonamental i, d'acord amb Vila (2018) poden servir per fer una profunda reflexió sobre els continguts que ofereix l'escola i la societat amb relació a la coeducació dels infants. Pel que fa al docent, Martínez (2017) ressalta que s'ha de mostrar lliure de prejudicis i anar molt més enllà quan es tracta del gènere. Per exemple, no fer una diferenciació dels personatges per raons de gènere, sinó reconèixer aspectes femenins i masculins en qualsevol persona i no en un sexe concret. Acompanyar-los i ensenyar-los que la nena pot ser un heroi valent i aventurer i que el nen no ha de tenir por en deixar florir els seus sentiments més profunds.

Després de parlar de la importància del conte en l'àmbit acadèmic, Colomer (2010) i Martínez (2017) fan un incís del conte popular en l'àmbit personal, concretament en la seva rellevància per a respondre els conflictes psíquics de l'infant; les pulsions. Martínez (2017) ho defineix com totes aquelles pors, traumes i pensaments negatius i violents que sent el nen i que necessita projectar cap a fora. Precisament, els contes personalitzen tot això en el personatge dolent de la història, el qual és enderrocat per les forces positives. Saber que el mal acaba sent controlat i caient els ajuda a pensar que els seus propis mals interiors també poden i han de poder ser controlats. Tot plegat permeten fer créixer la mateixa autoconfiança del nen i de la nena. Per tant, els contes no només fan gaudir els infants amb històries, personatges i diferents situacions que

captiven el seu imaginari i que són una font de creació, inspiració i imaginació, sinó que d'afegitó els ofereixen models a seguir (Vila, 2018). Tot i això, avui dia, tal com indica Turró (2022), amb la idea que “els contes clàssics fan por als infants”, les històries que s'han publicat i es continuen publicant se centren en “edulcorar el que es considera negatiu, per a convertir-ho en quelcom més simpàtic” (Martínez, 2017, p.17), precisament, per evitar aquest contacte de l'infant amb allò que no sigui positiu, acabi bé o sigui plaent. Però, no serveix que el dolent es torni menys dolent i es conciliï amb el personatge bo, ja que això fa que l'infant es tanqui en fals i no pugui trobar en els relats el remei a totes les seves pulsions. Per això mateix es tracta de cercar l'equilibri per mantenir la “tensió entre com és el món (...)”, sovint presentat pel *folklore* “(...) i com hauria de ser”, com mostren molts contes infantils actuals (Fundació Gretel, 2020).

Es conclou que, els contes, a més de tenir una funció literària, a sobre tenen una funció educativa. García (2012-2013) menciona a García Velasco (2005) quan insisteix que no es tracta d'eliminar de les biblioteques els contes tradicionals i les històries popularment conegudes, sinó de reflexionar, en aquest cas, sobre els elements sexistes que transmeten, amb l'objectiu d'introduir altres perspectives o pensaments. La Fundació Gretel (2020, p.7) ho justifica dient que si “els infants viuen immersos en molts discursos ideològics provinents dels adults, la publicitat, la televisió, les joguines, etc. I sovint són totalment contradictoris uns amb els altres, i els infants formen la seva pròpia constel·lació de valors a partir de totes aquestes veus. Podem censurar els llibres i deixar-los veure la televisió o la tablet?”. Tanmateix, Ruiz i Valero (1993), entre altres autors, consideren que els contes -independentment de la tipologia- no poden ser eines que només utilitzen la narració com un mitjà de transmissió de coneixement. L'infant des que neix està envoltat d'estímul que el capbussen en el didacticisme, per això el conte també ha de suposar un espai de gaudi i d'investigació personal, perquè “si usem també la literatura infantil per continuar transmetent més informació, acabarem no només ofegant-lo amb dades, sinó minvant-li les seves possibilitats naturals d'investigació, i allunyar-lo per cansament de l'hàbit de la lectura” (Fundació Gretel, 2020, p. 194). En definitiva, no sempre ha d'haver-hi una intencionalitat moral o didàctica que fa entreveure l'autor i la qual es mostra com “una lliçó disfressada de conte” Martínez (2017, p. 17). Per això mateix, a banda de ser una eina educativa, també ajuden a comprendre com funcionava i la manera de pensar de la societat de l'època original del conte, mostrant tot allò que era d'admirar i allò que no ho era tant.

Tot i això, la Fundació Gretel (2020) insisteix que els clàssics no s'han de llegir sempre de manera literal i realista, perquè també acabaria apareixent a més del sexisme, altres conceptes com el canibalisme, les tortures o les violacions. En aquest sentit, és molt important la funció dels mestres en la transmissió literària, ja que es converteix en el màxim referent per l'alumnat.

A partir d'aquests referents, tal com s'ha apuntat anteriorment, la finalitat d'aquest article és aprofundir en el debat sobre el sentit dels contes tradicionals a l'aula al segle XXI i d'aquesta manera respondre la pregunta principal: cal retirar els contes tradicionals, concretament per aquest contingut sexista, o fa falta una relectura? Es respon a partir de les diferents mirades d'experts literaris i l'anàlisi del seu tractament a cycle superior a l'escola Isabel de Villena, per fer una proposta acotada a les necessitats del centre per treballar la qüestió de gènere a través d'aquests contes i les respectives versions. D'aquesta manera es fa una aproximació als infants d'una realitat que encara existeix i, de retruc, aconseguir la igualtat de gènere i empoderar totes les dones i nenes, tal com indica l'objectiu 5 dels Objectius de Desenvolupament Sostenible.

Mètode

S'ha fet un disseny de base descriptiva, ja que s'ha realitzat una recerca per tal de contextualitzar el marc teòric sobre el tractament del conte tradicional a les aules de cycle superior a partir d'una metodologia de recerca qualitativa i quantitativa. S'emmarca en el paradigma sociocrític, perquè té per objectiu crear un pla d'acció per treballar el sexisme a través dels clàssics i les noves versions a l'escola Isabel de Villena. Concretament, els objectius específics de la recerca són: 1. Analitzar l'opinió i el tractament dels estereotips de gènere a la literatura tradicional per part dels tutors de cycle superior, alguns/es d'ells/es especialistes en llengua, i la bibliotecària a l'escola Isabel de Villena; 2. Estudiar l'opinió dels alumnes de cycle superior respecte als estereotips de gènere als contes tradicionals i 3. Decidir quin tractament han de tenir els contes tradicionals pel que fa a la perspectiva de gènere a l'escola Isabel de Villena.

Participants

Aquesta recerca es desenvolupa a l'escola Isabel de Villena. Segons el Projecte Educatiu de l'Escola i en paraules de Gemma Boix (2021), directora del centre, és una escola catalana concertada situada a Esplugues de Llobregat que es basa en els mètodes

de Maria Montessori i Kilpatrick. Pel que fa a la lectura es treballa a través de la mediació, des de la biblioteca o l'aula, amb l'objectiu de visibilitzar que els contes tradicionals es van crear en un context determinat i que, per tant, no tenen res a veure amb l'actualitat. Cada trimestre, a cicle superior, es desenvolupen, puntualment, activitats centrades a identificar personatges literaris o a donar-los a conèixer alguns contes populars per explicar un coneixement històric concret. Altrament, han iniciat clubs de lectura voluntaris entre cicle superior i 1r d'ESO per comentar les lectures que fan, a banda de tenir-ne altres que són obligatòries i un mínim de llibres que poden escollir per llegir cada trimestre. En aquest sentit, el pla d'acció parteix de la necessitat de renovació del tractament literari a cicle superior i aprofitar-ho per treballar la qüestió de gènere a través de diferents tipologies de conte.

Per donar resposta al primer propòsit s'ha tingut en compte el criteri i l'experiència de dues expertes del món de la literatura: la Miriam Turró, doctora de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport de Blanquerna, Ramon Llull, diplomada en Magisteri, llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat Oberta de Catalunya i Màster de Recerca en Didàctica de la Llengua i la Literatura per la Universitat de Barcelona i l'Amàlia Ramoneda, que és la responsable de la biblioteca infantil de Rosa Sensat. En referència al segon objectiu, els participants són de l'escola Isabel de Villena: quatre mestres de cicle superior de llengua i literatura catalana i castellana i la bibliotecària del centre. Pel que fa al tercer objectiu participen 102 alumnes de cicle superior, entre deu i dotze anys.

Instruments

Per desenvolupar els objectius de la recerca s'ha fet un disseny d'instruments de recollida de dades, el qual s'ha focalitzat en el desenvolupament de qüestionaris i entrevistes semiestructurades. Les entrevistes a l'especialista del món de la literatura i a la mestra de la Facultat de Blanquerna, Ramon Llull, té en compte les dades personals i la seva formació acadèmica, l'experiència en l'àmbit literari i educatiu, les seves concepcions respecte a la qüestió de gènere en el conte popular i suggeriments o propostes de millora. Altrament, l'anàlisi del tractament literari a l'escola s'ha obtingut a través de dues entrevistes diferents: una pels mestres i l'altra per la bibliotecària. Aquestes estan estructurades tenint en compte el seu paper dins el centre educatiu, la seva formació acadèmica i una sèrie de preguntes sobre el tema de la recerca i la

metodologia que empren en l'àmbit literari. Les qüestions que es plantegen tenen com a objectiu identificar si la qüestió de gènere és un criteri que tenen en compte a l'hora d'escollir les lectures i, si és així, de quina manera ho aborden. També, com s'ha dit, s'ha realitzat un qüestionari a 102 infants de cycle superior, per conèixer les diferents opinions que tenen envers els estereotips de gènere en la literatura popular. Es planteja un formulari de Google que consta de preguntes i respostes sobre coneixements bàsics dels contes populars, l'opinió que tenen respecte a la vestimenta de la dona i de l'home quan pensen en un conte, per fer una anàlisi de la influència de les il·lustracions en els infants i la reflexió d'una imatge d'un conte tradicional, a fi i efecte d'observar quina visió tenen sobre el paper de la dona.

Procediment

Per realitzar-ho s'ha contactat amb totes les institucions i les persones implicades, sol·licitant la seva col·laboració, i se'ls ha explicat els objectius de la investigació. Prèviament, s'ha demanat els permisos corresponents i, en tot moment, s'ha assegurat als participants el compliment de les condicions d'una recerca ètica. El procediment que s'ha seguit es basa en un traspàs de dades de caràcter qualitatiu i quantitatiu. És qualitatiu, ja que a través d'entrevistes virtuals i semiestructurades a diferents membres de la comunitat educativa i literària s'ha creat un marc teòric que ha orientat l'estudi i la comprensió de la singularitat del fenomen a investigar. És quantitatiu, perquè a través dels qüestionaris virtuals als alumnes de cycle superior ha estat possible obtenir la seva visió respecte els estereotips de gènere en els contes. Això mateix ha permès centrar-se en fenòmens que són observables, els quals són crucials pel disseny del pla d'acció.

Resultats i discussió

A continuació es presenten els resultats més rellevants del qüestionari i les diferents entrevistes en relació amb els objectius de recerca plantejats. La seva totalitat es pot consultar a l'[Annex 2](#): en l'[Annex 2.2](#) hi ha l'[Excel](#) amb els resultats de les entrevistes als mestres i la bibliotecària i en l'[Annex 2.3](#) l'[Excel](#) del qüestionari dels infants.

Entrant en l'anàlisi de les respostes recollides sobre el primer objectiu, s'observa que, per un costat, tant els mestres i la bibliotecària de l'escola com les dues professionals coincideixen amb el Currículum de Primària (d'Ensenyament, 2021), quan especifica

que qualsevol tipologia de conte és un element clau pel desenvolupament integral dels infants. En el cas dels clàssics, com bé diu la bibliotecària, “són importants per un tema de coneixement, perquè sàpiguen els referents”. Al cap i a la fi, contenen una riquesa cultural inigualable, atès que parlen d’un món antic i que “no deixa de ser un reflex de tot allò que hi havia” (Bibliotecària 1). Inclús, perquè apareixen elements narratius rics i una bona estructura (coincideixen tots amb aquesta idea) que fomenta, tal com també explica Mendoza (1999), la competència literària. Tenint en compte els resultats, tots hi estan d’acord en què han d’estar presents en la formació dels infants i que, per tant, no poden ser erradicats. Concretament, “són l’origen de tots els contes, seria una pena perdre aquests tresors. Seria com dir que, com que s’han fet quadres o escultures modernes que m’agraden més, han de destruir les antigues de Miquel Àngel o da Vinci. Igual que l’art clàssic té un espai, els contes, com a forma d’art, han de tenir el seu espai” (Mestre 3). Ara bé, hi ha dos mestres (Mestre 2 i 3) que recorden que no s’ha d’excloure de la formació dels infants aquells contes que són més actuals i que ofereixen un altre tipus de contingut (treballar les emocions). En aquest sentit, com la Fundació Gretel (2020), ells també aposten per l’equilibri entre la tradició i l’actualitat.

Per un altre, és evident que els contes tradicionals presenten un component sexista important, ja que “si llegim aquestes obres en clau del segle XXI i amb ulls del segle XXI i de manera literal, evidentment que podríem dir que són sexistes” (Experta 2). Tenint en compte en el moment que van ser escrits, aquests relats reflecteixen el rol secundari que s’assigna a les dones i posen de manifest el camí que s’està seguint per aconseguir la igualtat de gènere. En aquest sentit, tots consideren que és necessari fer una relectura dels clàssics i, per això, d’acord amb Fernández (2010) i Vila (2018) és substancial considerar la funció educativa del conte, la qual fa referència a tots els aprenentatges que es poden fer i que estan relacionats amb l’ètica o el contingut curricular. En el cas d’aquesta recerca per treballar la qüestió de gènere a través de l’anàlisi dels clàssics, amb la finalitat de transmetre un contingut -i uns valors- que faci reflexionar els infants. Per fer-ho alguns mestres (Mestre 1 i 3), juntament amb la bibliotecària, suggereixen “traslladar aspectes del conte a la nostra època, a la realitat més propera i significativa pels infants” (Mestra 1) per extreure el seu màxim potencial. En aquest punt s’uneixen dos mestres més (Mestre 2 i 4), els quals estan d’acord que cal fer-ho a través de la reflexió, fins i tot “fent que siguin els mateixos alumnes els

encarregats de detectar un element sexista i valorar-ho entre tots els punts de vista de l'aula" (Mestre 2).

Altres opcions que plantegen són el fet de discórrer sobre els canvis i continuïtats envers la qüestió de gènere: "creieu que aquesta noia ha d'esperar a un príncep per intentar ser feliç?, Podria fer alguna altra cosa?", posa d'exemple una de les mestres de llengua catalana (Mestre 1). I el diàleg, a través de diverses propostes o dinàmiques individuals i col·lectives com ara "inventar una situació nova, convertir la situació en una nova que no sigui sexista o reinventar el conte" (Mestre 3). Aquest últim, fins i tot, té en compte les il·lustracions que hi apareixen, ja que les considera un bon complement per la història i que, alhora, poden ser quelcom atractiu per als infants. Tanmateix, Pérez i Gargallo (2008) també destaquen que poden ser un perill pels infants, perquè les imatges que apareixen són estereotipades. Martínez (2017) s'hi suma i afegeix que els clàssics poden suposar un mitjà de transmissió cultural i de la identitat social dels infants. Tot i això, tots els resultats que s'han obtingut mostren opinions contràries, afirmant que, per evitar-ho el mestre s'ha de presentar com un mediador entre l'infant i el llibre, per tal d'ajudar-lo a comprendre cada element (el context, el missatge, el contingut i les il·lustracions) que constitueixen els clàssics.

La metodologia que empren els mestres, juntament amb la bibliotecària del centre, és força semblant i es centra, precisament, en aquest acompanyament del mestre. S'identifiquen amb Martínez (2017) quan asseguren que el seu paper és crucial per treballar el conte tradicional. Com bé esmenta la bibliotecària, "cal explicar-los com són, però fer una mediació després i explicar-los que l'època i l'imaginari és una altra". Relacionant-ho amb la qüestió de gènere, la Mestre 4 insisteix en la intervenció del mestre, sobretot, quan en el conte apareixen aspectes sexistes. Sabent que van ser escrits en un altre moment és possible que sorgeixin converses relacionades amb els rols de gènere que "s'han d'explicar i aclarir" per guiar-los i ensenyar-los que, independentment del gènere, tenen dret a sentir-se, vestir i actuar lliurement. L'actitud que demostra tenir el professorat i la bibliotecària del centre és la mateixa que reclama Martínez (2017) quan diu que el mestre ha de mostrar-se amb una actitud parcial davant aquestes situacions i manifestar que la noia també pot ser una persona valenta i forta i el noi algú amb sentiments.

Pel que fa al segon objectiu de la recerca, aquest s'ha respost a través del qüestionari a tot el cicle superior. Observant les respostes per part dels enquestats, respecte a la pregunta número 6, la qual fa referència a com s'imaginen que és i es vesteix el personatge femení, les dades són cridaneres, ja que els resultats s'han mantingut força equilibrats. Per una banda, alguns han respost que se la imaginem “amb un vestit i tacons, guapa, delicada” o “amb una faldilla, unes sabates precioses...” (29, 41% del total). I uns pocs afegeixen que no només se la imaginem d'aquesta manera, sinó que també la veuen “flaca baixa bona, guapa, netejadora, esclava” (5,88%). Si s'agrupen representen un 35, 29% del total. Ja com deien García (2012-2013), Martínez (2017) i Pérez i Gargallo (2006), aquests resultats ensenyen que aquesta tipologia de contes defineixen el rol que ha d'ocupar cada persona segons el gènere. Això mateix es demostra a través de les descripcions que fan els nens i les nenes de cadascun dels personatges. En el cas de la dona, se centren, sobretot, en el físic i no tant en les seves capacitats, exceptuant d'alguns que diuen que “(...) també pensen en una dona forta poderosa” i d'altres que fan saber que, tot i que la recorden amb vestit, no els sembla bé. Quelcom que no passa amb el personatge masculí, a qui caracteritzen, en general, amb adjectius relacionats amb la fortalesa física i mental, el poder i la valentia. Per una altra, s'agrupa a part a tots aquells que comparteixen una opinió contrària a l'anterior, la qual cosa demostra la teoria de l'Experta 1, quan diu que “tot i que els personatges poden veure's com a models no tenen aquesta capacitat d'influència en els lectors”. Aquests representen un 39, 22% del total: alguns es decanten pels pantalons (15, 69% del total), uns altres pensen que tot depèn del conte (13, 73% del total) i la resta que tot depèn de la situació i del que el personatge prefereixi (9, 80% del total).

Si es fa una comparació amb la pregunta 7, la qual fa referència a com s'imaginen que és i es vesteix el personatge masculí, els resultats són oposats a la pregunta 6. Per una banda, sobre el físic i la bellesa també existeixen grans diferències amb el personatge femení, ja que la gran majoria dels infants conceben l'home com algú que vesteix, exclusivament, amb pantaló (31, 37% del total) i, en alguns casos, amb tratge o armadura (14, 71% del total). Per una altra, es perfila l'home amb adjectius completament contraris als de la dona. N'és un exemple quan un infant diu que se l'imagina “amb armadura, fort, valent i guapo” o bé un altre que diu que el veu com algú “valent i elegant” o “més poderós que el femení (...)” (8, 82% del total). Aquesta visió estereotipada representa un 54, 9% del total i reafirma el pensament d'alguns

autors com ara García (2012), Martínez (2017) i Pérez i Gargallo (2006), quan diuen que aquesta transmissió perpetua els rols de gènere, especialment es vesteixen (il·lustracions) i es caracteritzen o es defineixen (text) els personatges segons si és un home o una dona. Només un 17,64% del total suggereix que tot depèn del conte, perquè “potser en un conte va amb un vestit, i en un altre amb uns texans i una samarreta” o fins i tot que “tristament quasi sempre van amb pantalons”, deixant entreveure que hi ha un desig de veure’ls vestits o representants d’una altra manera.

Envers la pregunta 8, en què els infants han d’escriure el que pensen sobre la imatge de la *Ventafocs* netejant el terra, s’observa com un tant per cent elevat considera que la imatge representa una situació masclista i injusta (unint aquestes dues categories és un 31,38% del total). Fins i tot alguns acompanyen el seu discurs afirmant que perceben que la dona “(...) està treballant per la força” (12,75% del total), i que diuen que la veuen com algú inferior que no té poder per prendre les seves pròpies decisions. Tot i això, els resultats són positius, perquè a pesar que la veuen com una esclava o una criada, són conscients que no està bé. Un infant ho manifesta d’aquesta manera: “em sembla molt malament, perquè està sent una esclava i fent cas a algú que en aquest cas té més poder que ella”. Alhora, és rellevant considerar el 17,65% del total que es manté en aquesta mateixa línia i que defensa que és una feina que tothom pot fer sempre que sigui per pròpia voluntat i no vist com una cosa que només pot fer el gènere femení o per obligació. Per tant, pensen que és un treball digne que pot desenvolupar qualsevol persona, independentment del seu gènere i ho justifiquen dient que, perfectament, podria ser l’home qui estigui desenvolupant aquesta tasca. En aquest cas sí que s’ha tingut en compte la categoria *altres* (34,31% del total), exceptuant d’aquells que fan referència a la vestimenta, ja que la majoria d’ells tenen la mateixa concepció que els anteriors i, fins i tot, alguns pocs tenen en compte el context. Encara que hi ha alguns comentaris que s’allunyen d’aquest pensament (representa un 3,92% del total), el gràfic manifesta que la gran majoria dels infants de cicle superior pensen que es tracta d’una il·lustració amb poc sentit, ja que en el món en el qual vivim actualment, tant un home com una dona poden fer el mateix i així ho han deixat clar en les seves respostes: “penso que no és correcte, perquè no només les dones es queden en casa fent la feina sinó que també poden treballar del que vulguin i els homes també poden fer les feines de casa”.

Resumint el que s'ha dit fins ara, es veu que hi ha una diferenciació notòria per qüestions de gènere, per una banda, per la vestimenta, especialment en l'home, perquè gairebé ningú se l'imagina, per exemple, amb vestit o faldilla. I, per un altre, per la psicologia del personatge femení, ja que no hi ha cap infant que la relacioni amb la força, la intel·ligència o la valentia (com sí que passa amb l'home), però sí amb la bellesa. En aquest sentit, d'acord amb Cañamares i Moya (2019) es potencia el culte al cos en les dones. No obstant aquests resultats, la majoria dels infants posen distància a molts pensaments estereotipats, concretament, amb el rol que ocupen dins la societat. Això mateix ho manifesten a la pregunta 8, quan diuen que, independentment del gènere, tothom pot desenvolupar tasques de la llar. Per tant, encara que des de ben petits han estat en contacte amb els clàssics, són conscients que la dona té els mateixos drets que l'home. I, tal com afirma l'Experta 1, d'alguna manera o altre, “tot i que els personatges poden veure's com a models no sempre tenen aquesta capacitat d'influència”. Recuperant les paraules de la Fundació Gretel (2020), això també pot ser degut al fet que hi ha altres elements que poden justificar aquests resultats. Al cap i a la fi, els infants es veuen immersos en un món en què la televisió, les xarxes socials, la política, els valors i altres factors condicionen el desenvolupament del pensament de cadascú. És per aquesta mateixa raó, que no es pot afirmar que el conte tradicional sigui l'únic culpable.

Respecte al tercer i últim objectiu de la recerca, el qual se centra en la creació d'un pla d'acció per treballar el sexisme a través del conte tradicional a l'escola Isabel de Villena, s'ha tingut en compte les dues entrevistes a dues expertes del món de la Literatura Infantil i Juvenil. Pel que fa a la manera d'abordar la qüestió de gènere, ambdues, juntament amb Miranda i Vallejo (2021), consideren que no s'han d'analitzar des d'aquesta perspectiva, perquè la finalitat dels clàssics és “posar davant del mirall com som a partir dels arquetips” (Experta 2). És a dir, la seva finalitat és mostrar a la població actual com és a través de personatges arquetípics amb els quals es poden sentir identificats, independentment del gènere. N'és un clar exemple el llop de la Caputxeta Vermella, el qual representa el perill que pot sentir una persona davant una situació concreta. Però, si s'utilitza com una eina en l'àmbit educatiu per treballar el sexisme, l'Experta 1 suggereix fer-ho “a través de personatges ben construïts, trames i conflictes interessants que posin en evidència la manera de ser i de fer”. Martínez (2017) i Vila (2018) s'hi sumen i estan d'acord que, per un costat, els infants poden aprendre a través

dels personatges a reflexionar, aplicant el que aprenen a través dels clàssics a la vida real. I, per un altre, perquè quan veuen que els personatges dolents són derrotats pels bons això els ajuda a pensar que els seus propis mals interiors també poden ser controlats, atorgant-los autoconfiança i dotant-los d'eines per solucionar els seus problemes personals. A més a més, ambdues professionals, juntament amb els mestres i la bibliotecària, consideren que són objectes que s'han de transmetre de generació en generació per compartir i comentar a través del “diàleg i el debat literari”, considerant en tot moment que “el món canvia contínuament” (Expert 1). Independentment del seu ús, ambdues professionals concorden amb el que expressa la Fundació Gretel (2020) i és que “no es poden llegir en clau d'història real” (Expert 2). Això implica que ha d'haver-hi un acompanyament per part de l'adult, tenint en compte que parlen d'històries que van ser escrites en un context completament diferent de l'actual. En aquest sentit, el mestre ha de mantenir-se informat sobre el tema i ser un referent per l'alumnat.

Així doncs, tenint en compte els resultats, podem afirmar que el conte tradicional és una eina educativa que, malgrat el seu contingut sexista, serveix per treballar valors i nodrir-se de coneixement, fomentar la competència literària i, evidentment, per gaudir. En tot moment el mestre ha de ser un guia pels infants i acompanyar-los en el procés d'aprenentatge, mantenint-se lluny dels prejudicis i sense fer diferenciacions per raons de gènere. Per tant, no es tracta d'eliminar-los, sinó de rellegir-los per oferir als infants una experiència lectora significant. Tot i això, no es pot dir que els clàssics no influeixin en la construcció de la identitat de gènere dels infants, tenint en compte que viuen immersos en una societat patriarcal constituïda per elements sexistes.

Conclusions

Pel que fa al primer objectiu s'ha pogut observar que, malgrat el seu component sexista, els mestres i la bibliotecària de l'escola creuen que els clàssics són una eina potent que no es poden eliminar de les biblioteques escolars. No obstant això, sí que és necessari fer una relectura i un acompanyament durant la seva transmissió a través de dinàmiques, el diàleg i la reflexió. En el cas del segon objectiu, a pesar que mostren indicis d'un pensament estereotipat quant a la roba o les característiques dels personatges, també és cert que la gran majoria dels infants tenen una actitud contrària al missatge sexista que

transmeten aquesta tipologia de contes; sent conscients que tant un home com una dona poden fer el mateix. Respecte a l'últim objectiu, considerant els resultats obtinguts i després d'haver fet una revisió bibliogràfica sobre la potencialitat dels clàssics en l'ensenyament dels infants, es proposa un pla d'acció que està dirigit als alumnes. Es té com a propòsit dotar-los d'eines abordant la qüestió de gènere des d'una perspectiva més pràctica i vivencial per a ells, per tal que s'adaptin a una societat que necessita els seus canvis per avançar cap a un món millor. Això mateix s'ha fet partint de les necessitats detectades dels mestres en les entrevistes i dels infants en el qüestionari i, alhora, tenint en compte l'opinió de les dues expertes en Literatura Infantil i Juvenil. Cal afegir que s'ha intentat respondre a la realitat del centre incorporant al disseny de les activitats altres propostes que ofereixen com ara el club de lectures voluntari i la Comissió Violeta, aquest últim relacionat amb la violència de gènere.

Aquest projecte té una durada de tres mesos i es desenvolupa durant el segon trimestre a tot cicle superior. Es divideix en quatre fases: la fase inicial, en què s'aproxima als infants als clàssics i les noves versions i es fa un primer contacte a través del joc; la fase d'anàlisi, que es basa a llegir, escoltar i analitzar el component sexista de cadascun dels contes populars, comparant-los amb les seves respectives noves versions; la fase de desenvolupament, que consisteix a crear una nova versió de les històries unint el que més els crida l'atenció d'ambdues tipologies, amb la possibilitat d'afegir idees pròpies i, finalment, la fase final, que es basa una posada en escena. Quant als mecanismes d'avaluació, els representants dels alumnes i el professorat es reuneixen mensualment i trimestralment per avaluar totes les activitats. En acabar el projecte, es fa una valoració final, destacant-ne les queixes i les propostes de millora de tots els que hi participen. Tot plegat es recull en un document formal o dossier de grup. A l'[Annex 3](#) es troba desenvolupada tota la programació.

A partir d'aquí, és important esmentar algunes limitacions de la recerca. En primer lloc, respecte l'anàlisi dels qüestionaris dels infants, les preguntes que es van plantejar eren de resposta oberta i això va dificultar considerablement la seva categorització. En segon lloc, és necessari remarcar que no ha estat possible aplicar aquest pla d'acció en un entorn real per falta de temps. Finalment, apostar per una proposta com aquesta requereix un pressupost alt que contempli nous materials, el salari del nou personal i la formació prèvia dels mestres a partir de cursos i tallers que ha de proporcionar l'escola.

Pel que fa als futurs estudis, partint d'aquesta base, pot ser interessant posar en pràctica aquest projecte i construir els materials que es necessiten per a cada fase del procés. Amb la seva aplicació, és viable observar els canvis i les millores indispensables per fer d'aquesta proposta una experiència significativa i plena de nous aprenentatges pels infants. A més d'això, sabent que els mestres necessiten una formació prèvia per abordar una iniciativa com aquesta, es pot considerar la col·laboració de diferents experts, com pot ser l'Amàlia Ramoneda, bibliotecària de Rosa Sensat, especialista en Literatura Infantil i Juvenil i qüestions de gènere o d'altres professionals, per tal que els mestres tinguin un bon assessorament durant el procés de desenvolupament de la intervenció, per conèixer altres noves versions literàries i clàssics poc coneguts d'arreu del món o, fins i tot, per considerar noves aportacions i detectar necessitats segons la demanda. Per acabar, pot ser interessant contemplar el seu parer o fer una proposta per a infantil i secundària, reconeixent les necessitats de cada etapa educativa.

Finalment, es pot confirmar que s'han assolit tots els objectius plantejats des del principi, ja que s'ha obtingut la informació necessària a partir dels referents teòrics i experts en la matèria i, especialment, pels instruments que s'han passat a tots els participants. En poques paraules, el pla d'acció ha aconseguit modelar-se fins a transformar-se en això gràcies a la participació de tots ells. Això mateix ha fet que aquesta experiència hagi estat profitosa a escala personal i professional.

Referències

- Cañameres Torrijos, C., & Moya Guijarro, A. J. (2019). Análisis semiótico y multimodal de los escenarios de libros álbumes que retan estereotipos de género. *Ocnos: Revista de estudios sobre lectura*, 18 (3), 59-70
<https://redined.educacion.gob.es/xmlui/bitstream/handle/11162/212371/Ca%c3%b1ameres.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Colomer, T. (2010). *Introducción a la Literatura Infantil y Juvenil actual*. 2ª ed. Madrid: Síntesis.
- d'Ensenyament, D. (1992). *Currículum. Educació primària*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
<https://educacio.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/colleccions/curriculum/curriculum-ed-primaria.pdf>

- Fernández, M. (2010). *¿Cómo enseñar Conocimiento del medio a través de los cuentos? Tejuelo: Didáctica de la Lengua y la Literatura* (Monogràfic). Escola Publica “Nuestra Señora de Guadalupe” <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3720147.pdf?>
- Fundació Gretel. (2020). *Retirem els llibres sexistes?* <https://www.gretel.cat/noticies/retirem-els-llibres-sexistes/>
- García, R. (2012-2013). *El cuento infantil como herramienta socializadora de género. Cuestiones pedagógicas* (Tesi doctoral). Universitat de Sevilla. <https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/54424/EI%20cuento%20infantil.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Gran Enciclopèdia Catalana. (2022). *Definició d'estereotip.* <https://www.enciclopedia.cat/ec-gdlc-e00059098.xml>
- Heras, M. (30 gener 2019). Reflexió sobre el sexisme. *Un blog de El Diari de l'Educació.* <https://diarieducacio.cat/transformareducacio/2019/01/30/reflexio-sobre-el-sexisme/>
- Lurie, A. (2005). *No se lo cuentos a los mayores: literatura infantil, espacio subversivo.* Madrid: Fundación German Sanchez.
- Lluch, G. (2000). *De la narrativa oral a la literatura per a infants invenció d'una tradició literària.* Alzira: Bromera.
- Martínez, E. (2017). *Sota la pell del llop. Acompanyar les emocions amb els contes tradicionals.* Editorial Graó.
- Mateos, A., & Sasiain, I. (2006) *Contar cuentos cuenta en masculino y en femenino.* Serie de Cuadernos de Educación No Sexista, no 18. Madrid: Instituto de la Mujer. <https://www.inmujeres.gob.es/areasTematicas/educacion/publicaciones/serieEducacNoSexista/docs/Cuaderno18.pdf>
- Mendoza, A. (1999). Función de la Literatura Infantil y Juvenil en la formación de la competencia literaria. Universitat de Castella-la Manxa (eds.), *Literatura infantil y su didáctica.* (1a ed., pp. 11-54). Cuenca: Ediciones de la Universitat de Castella-la Manxa.
- Morote, P. & Torrecilla, T. (1999). La memoria del cuento: un impulso didáctico. Universitat de Castella-la Manxa (eds.), *Literatura infantil y su didáctica.* (1a ed., pp. 117-138). Cuenca: Ediciones de la Universitat de Castella-la Manxa.
- Miranda, M., & Vallejo, G. (2021). Masculinidades y feminidades: estereotipos, estigmas e identidades colectivas (Latinoamérica en el siglo XX). Del arquetipo al estereotipo. Modelos generizados para normalizar sociedades modernas. [Masculinitats i

- feminitats: estereotips, estigmes i identitats col·lectives (Llatinoamèrica en el segle XX) De l'arquetip a l'estereotip. Models generalitzats per normalitzar societats modernes] *Historia y Sociedad*, (41), 8-14.
<http://www.scielo.org.co/pdf/hiso/n41/2357-4720-hiso-41-8.pdf>
- Pastoriza, D. (1962). *El cuento en la literatura infantil*. Editorial Kapelusz.
- Pérez, C., & Gargallo, B. (2008). *Sexismo y estereotipos de género en los textos escolares: Addenda a la ponencia IV Congreso de Lectura y Género. Leyendo la invisibilidad*. Universitat de València.
http://www.uv.es/genero/_docs/public_edu/sexismo_txtos.pdf
- Rodríguez, A. (1989). *Los cuentos populares o la tentativa de un texto infinito; los cuentos de tradición oral en España*. (Tesi doctoral). Murcia: Universitat, Secretariat de Publicacions.
<https://bibliotecafrancisco.files.wordpress.com/2016/06/los-cuentos-populares-o-la-tentativa-de-un-texto-infinito-rodrc3adguez-almodovar-antonio.pdf>
- Ruiz, P. G., & Valero, A. L. (1993). La literatura infantil y su didáctica. *Revista Interuniversitaria de formació del professorat*, (18), 187-199.
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=117802>
- Sensat, R. (2019). Editorial. Més enllà de la Caputxeta Vermella. *Rosa Sensat: dificultats d'aprenentatge* (406)
<https://www.rosasensat.org/revista/dificultats-daprenentatge-num-406/mes-enlla-de-la-caputxeta-vermella/>
- Sierra, N. (2020). *Diferencias entre arquetipos y estereotipos*.
<https://nuriasierra.com/diferencias-entre-arquetipos-y-estereotipos/>
- Urdiales, A. (2003-2022). *Mensajes como Tesoros. Cien años de ilustración infantil española*. Centro Virtual Cervantes. Instituto Cervantes.
<https://cvc.cervantes.es/actcult/ilustracion/intencion.htm>
- Vallespin, I. (11 abril 2019). Vetada “La caputxeta vermella” per sexista. *El País*.
https://cat.elpais.com/cat/2019/04/10/catalunya/1554930415_262671.html
- Vila, M. (6 abril 2018). El valor educatiu dels contes i la coeducació a Educació Infantil i Primària. *Un blog de El Diari l'Educació*.
<https://diarieducacio.cat/rella/2018/04/06/el-valor-educatiu-dels-contes-i-la-coeducacio-a-educacio-infantil-i-primaria/>